

RICHARD WEBSTER

Freud se je motil (2)

Obstaja podoba, ki se ponavlja v nešteti prikazih začetkov psihoanalize in prikazuje Freuda kot izoliranega heroja oziroma samotnega mesijo, ki se sredi sovražnega sveta bojuje za resnico. Klasično različico te podobe najdemo v nagovoru Thomasa Manna:

Vemo, da je Sigmund Freud, ta veliki duh, v čigar čast smo se zbrali, ustanovitelj psihoanalize kot splošne raziskovalne metode in terapevtske tehnike, svojo strmo pot prehodil sam in neodvisno od drugih, kot zdravnik in naravoslovec, ki ni vedel, da bi lahko okrepitev in spodbudo poiskal v književnosti ... Brez tuje pomoči in poznavanja predhodnih intuitivnih dosežkov je metodično razvijal svoje raziskave ... Nanj gledamo kot na samotneža, to pa se lepo ujema z najzgodnejšo podobo človeka. Samotneža v tistem pomenu besede, ki ga je uporabil Nietzsche v očarljivem esaju *Kakšen je pomen asketskih idealov?*, ko je označil Schopenhauerja kot "resničnega filozofa, uravnoteženega duha, moškega in uglajenega viteza s prodornim pogledom, srčnega in močnega, zmožnega, da stoji sam zase, namesto da bi čakal na namige nadrejenih". V taki preobleki moškega in uglajenega viteza, viteza med Smrtjo in Hudičem, si sam zamišljam našega psihologa nezavednega vse odtlej, ko je njegov lik prvič zajadral v obzorje mojega duha.

Ta podoba, ki jo je naslikal Mann, je globoko impresivna, z vidika predstavitve značaja Freudovih intelektualnih dosežkov pa skoraj povsem napačna. Kot so pred nedavnim poudarili

nekateri poznavalci, je mit o heroju Freud zavestno kreiral sam, včasih tudi z uničevanjem ali prikrivanjem dokazov, ki se z njim morda ne bi najbolje ujemali.

Da bi lahko čimbolje doumeli zgodovino freudizma v preteklih petdesetih letih, moramo najprej proučiti tako stopnjo čaščenja kot skepticizma, ki so ju do tega mita o heroju izrazili različni avtorji v preteklosti.

V Freudovi prvi obsežni biografiji, ki jo je v treh knjigah objavil Ernest Jones, je skepse že na prvi pogled zelo malo. Sam uvod v Jonesovo delo razkriva, da ga je vsaj delno napisal zato, da bi Freuda branil pred napadalci oziroma pred načinom, s katerim so se posluževali njegovih občasnih samorazkritij. "Zlonamerneži," piše v uvodu, "so že poskusili napačno interpretirati posamezne odlomke z namenom, da bi omalovaževali Freudov značaj ..." V nadaljevanju namiguje, da lahko take negativne poglede ovrže le s še intenzivnejšim poglobljanjem v biografske skrivnosti, ki jih je Freud včasih prikrival, ter "še bolj polno osvetli tako njegovo intimno kot tudi javno življenje".

Izrecni cilj te Jonesove zajetne biografije je bil postaviti se po robu številnim "lažnim zgodbam" o njegovem učitelju, ki so se pričele "postopno sprijemati v neresnično legendo". Številni avtorji pa so opazili, da je Jones sovražno legendo preprosto nadomestil z novo. Tako kot Freud se ni obotavljal retuširati resničnosti, če bi ta lahko zašla v neskladje s portretom, ki si ga je prizadeval naslikati sam. Določene epizode iz Freudovega življenja, ki bi lahko izpodbijale njegovo veličino, nekateri odlomki iz korespondence, ki bi se jih zlahka dalo narobe interpretirati; vse to je ostalo prikrito. Po drugi strani pa se ni izmikal Freudovim lastnim označbam samega sebe in jih je celo usklajeval z raziskavami njegovega intimnega življenja. Freud je nekoč pripomnil, da se "biografi na prav poseben način osredotočajo na svojega junaka" in namignil, da je njihovo delo zaradi čustvene navezanosti na subjekt pisanja skoraj neizogibno nekakšna vaja v idealizaciji. Ni presenetljivo, da Jonesovo delo ustreza opisanemu vzorcu; napisal je pač biografijo, kakršno lahko pričakujemo od učenca, ki piše o svojem učitelju.

Zato pa morda bolj preseneča dejstvo, da je delo, ki ga lahko imamo v skoraj vseh pogledih za izraz pobožnega spoštovanja, ob svojem izidu doživelo splošno potrditev, in to celo s strani avtorjev, ki niso posebni privrženci psihoanalize. Namesto da bi knjigo podvrgli klerikalnemu skepticizmu, po čemer naravnost kliče, so jo številni zelo ugledni kritiki pozdravili kot mojstrovino.

Kmalu po njenem izidu sta se Lionel Trilling in Steven Marcus odločila izvirnik skrčiti na obseg ene knjige. Trillingov uvodni esej v tej novi izdaji je občudovanja vreden kulturni dokument, kakršnega lahko napiše le tako znamenita roka. V njem Trilling pravilno opaza, da je Freud "odkrito in brez lažne skromnosti ... upal, da je genij, predhodno pa je priznal tudi svojo namero, da postane heroj". Namesto da bi se na tem mestu poglobil v izvore Freudovih izjemnih ambicij ter jih poskusil oceniti v odnosu do njegovih domnevnih dosežkov, Trilling brez vsake skepse sprejema Freudovo mnenje o samem sebi. Mit o samotni veličini, ki ga je ustvaril Freud, za njim pa so ga zvesto ponavljali

Thomas Mann, Ernest Jones in nepregledna množica drugih avtorjev, je potrdil literarni akademik, ki velja za enega največjih kritikov dvajsetega stoletja nasploh. "Osnovna zgodovina psihoanalize," piše Trilling, "je obsežna v poročilu o tem, kako je zrasla v Freudovem duhu, kajti njene koncepte je Freud razvil povsem sam." Ta nedolžno zaupljiva izjava dobi nove razsežnosti, ko prične Trilling v nadaljevanju z občudovanjem govoriti o "legendarni dimenziji" Freudovega življenja, pri čemer hkrati namigne, da je Freud s svojim zgledom ovrigel zahtevo W. B. Yeatsa po tem, da "mora človek izbrati med popolnostjo življenja in popolnostjo dela". Freudu je ne le implicitno pripisal popolnost, temveč je v nadaljevanju prikazal svoj odnos do empiričnih dejstev, ki se ujema s Freudovim mnenjem o lastni znanstveni veljavi, nima pa zveze z njegovo znanstveno prakso. "Do svojih odkritij se je dokopal," piše Trilling, "z mislijo, ki je stopala hkrati pogumno in ponižno. Ponižnost in podrejenost dejstvom sta nekaj, s čimer se znanstvenik pogosto baha, toda dejstva, ki se jim je uklonil Freud, niso le kočljiva, ampak tudi človeška ..." Ta trditev je, tako kot celotni miselni sistem, ki ga je zasnoval na skoraj popolni ignoranci empiričnih dejstev, zares osupljiva.

Pripravljenost Lionela Trillinga, da se nekritično prikloni mogočnemu spomeniku, ki si ga je postavil Freud, bi lahko zanemarili ali jo omenili le kot posebnost, če ne bi bila značilen primer splošne kulturne težnje. Nemara so se intelektualci dvajsetega stoletja strinjali, da je bil Freud skorajda nadnaravna nad-eminenca, ker je naša intelektualna kultura zgodovinski produkt ideologije, za katero je ključnega pomena prav tovrstna nadnaravna nad-eminenca.

Malikovanje bitja višjega reda, ki zaradi svoje popolnosti tako kot Bog terja ubogljivost, je po mojem mnenju skrajno slaba navada; zaradi strogosti in krutosti, ki sta že stoletja vraščeni v našo kulturo, pa je gotovo ena tistih, ki jim vedno znova podlegamo. Kadarkoli se posvetni milje, iz katerega so bila odstranjena vsa očitna znamenja malikovanja, zaziblje v lažen občutek varnosti, se vanj rada vrne stara navada. Na položaj z neomejeno močjo in vplivom so se zaradi trdožive veljave tega kulturnega refleksa povzpeli na primer Marx, Lenin in Trocki, pa seveda Hitler in Stalin. Na manj očitno uničujoč način ga je izkoriščal tudi Freud. Vedel je, kako postati predmet projekcij in idealizacij, kakršne v skladu s tradicijo pripisujemo božanstvom, zaradi česar ga še danes tako težko dojemamo kot človeško bitje.

Napačno bi bilo trditi, da tega problema proučevalci Freuda v zadnjih tridesetih letih niso zaznali oziroma se ga lotili. Čeprav je imela Jonesova biografija velik, včasih prav smešen vpliv na študije psihoanalize v tem času, je občasno vendar naletela tudi na drugačne, bolj vznemirljive in zlasti manj pravoverne odzive. Med prvimi se je tega problema lotil Henri Ellenberger v študiji zgodovine dinamične psihiatrije *Odkritje nezavednega*. Opaža, da je Freudov prispevek težko oceniti, ker je "psihoanaliza rasla v ozračju legende, zato objektivna ocena ne bo možna, dokler ne bomo resničnih zgodovinskih dejstev ločili od legende". Legenda o Freudu po Ellenbergu odkriva dve posebni značilnosti. Prva je že "motiv samotnega heroja, ki se bori proti vojski sovražnikov", pri tem prenaša "udarce in puščice neprijazne

usode, toda na koncu zmaga". Druga se zrcali v "izbrisu največjega dela znanstvenega in kulturnega konteksta, znotraj katerega se je razvila psihoanaliza", in botruje ugotovitvam o Freudovi "absolutni izvirnosti". Ellenberger pravi, da se prvi vidik legende opira na pretiravanje ne samo glede antisemitizma, s katerim se je moral soočiti Freud, temveč tudi glede sovražnosti akademskega sveta in viktorijanskih predsodkov, ki naj bi psihoanalizi metali polena pod noge. Zaradi drugega vidika legende so bili heroju pripisani "dosežki njegovih predhodnikov, sodelavcev, naslednikov, tekmecev in sodobnikov". Natančneje, Ellenberger je napisal, da:

/S/edanja legenda pripisuje Freudu veliko tistega, kar pripada Herbartu Fechnerju, Nietzscheju, Meynertu, Benediktu in Janetu, obenem pa tudi spregleda prispevke predhodnih raziskovalcev nezavednega, sanj in seksualne patologije. Mnogo elementov Freudove teorije je bilo razpršen tok predhodnega védenja, on pa je te ideje znal kristalizirati in jih zajeti v izvorno obliko.

Po izidu Ellenbergerjevega dela je več avtorjev pisalo o tem, kako so legende ovirale popolno razumevanje Freudovih dosežkov. Prvo poglavje knjige *Freud in njegovi nasledniki*, ki jo je leta 1975 objavil Paul Roazen, ima naslov *Legenda o Freudu*. Avtor piše, da je Freud "poznal moč legende" in "če je postal legenda že za časa življenja, je tudi sam prispeval k mnogim zgodbam, ki so se porajale o njem". Roazen si prizadeva seči onkraj "tkanja legend" ter predstaviti podobo Freuda, ki bo človeška in zmotljiva. Svoje pisanje opre na obsežne pogovore z več kot sedemdesetimi Freudovimi nasledniki ter postavi na ogled gosto stkan portret Freuda in psihoanalize, ki se osredotoča na zapletene in pogosto tudi konfliktne odnose med prvimi psihoanalitiki.

Leta 1979 se je Frank Sulloway lotil večplastnega poskusa analize različnih sestavin legende, da bi odstrl temelje intelektualne zgodovine, ki jo je ta zakrivala. "Dolga leta," piše Sulloway, "so častilci psihoanalize negovali kompleksno in politično korektno mitologijo o svoji kolektivni zgodovini." Meni, da "mitski mehurček, ki obkroža Freudovo življenje in dosežke, končno pričinja kazati znake, da se bo razpočil in razblinil." Po njegovem mnenju je napočil čas, da "te mite prepoznamo in ločimo od historičnih dejstev, obenem pa jih, kar je še pomembneje, tudi pojmuje kot integralen in fascinanten sestavni del zgodovinskega procesa". Ob tem, ko Sulloway zelo skrbno analizira legendo o Freudu, tudi podrobno prouči kompleksni kulturni in znanstveni kontekst, znotraj katerega je Freud osnoval psihoanalizo. Pokaže, kako se je psihoanaliza na skoraj vsaki stopnji razvoja zapletala v "prikladno zanikanje zgodovine", predloži pa tudi podrobne dokaze, da je Freud svoje ključne hipoteze izpeljal iz sočasnih bioloških teorij. Trdi, da je "večina Freudovih pojmovanj (če ne kar vsa) bioloških tako po viru inspiracije kot tudi implikacije", in predloži obsežno dokumentacijo, ki to trditev dokazuje.

Prispevka Roazena in Sullowaya sta za študije psihoanalize dragocena že zaradi globine in razpona, ki ju izpričujeta. Zaščitniki freudovske pravovernosti

ju seveda niso spoštovali; avtorja so napadali in omalovaževali tako pogosto, da se je njun ikonoklazem včasih znašel v nevarnosti, da bi ga imeli za še bolj subverzivnega, kot je dejansko bil. V nekaterih krogih sta bila avtorja celo predstavljana kot nasprotnika Freuda in psihoanalize, čeprav je iz njunih del razvidno, da nista.

Da bi lahko njuna prispevka k študijam o Freudu pravilno dojeli, je treba omeniti naslednje: čeprav smo bili dolgo vajeni ikonoklazem povezovati z ljudmi, ki zavračajo pravovernost in stremijo k osvoboditvi, ta konvencionalna ocena nemara le priča o tem, do katere mere smo pravovernostim svoje lastne kulture dovolili, da ostajajo prikrite. Kajti od zgodbe o Mojzesu in zlatem teletu, Savonarolovih požigov, do lukenj, ki so jih v zidovih in platnih naših najstarejših cerkva pustile krogle puritancev iz sedemnajstega stoletja, je bil ikonoklazem vraščen v samo bistvo ortodoksije. Zapoved, da je treba uničiti malike, sploh ne izvira iz revolucionarnega ali subverzivnega manifesta, temveč neposredno iz desetih zapovedi. Ne pripada nobeni sodobni, skeptični intelektualni tradiciji, temveč dediščini religioznega racionalizma, ki ima svoje korenine v izvorih židovstva. Moderna miselna kultura je skupaj s svojimi ideali, ki so jih pred stoletji vzpostavili humanisti (na primer Erazem), jih nato negovali v reformaciji in okrepili v puritanstvu, osnovana na globoki nestrpnosti do območja mita, magije in rituala, pa tudi do vloge, ki je v religiji določena čudežem in legendam. Tega območja pa ni zavrnila zato, da bi dosegla osvoboditev, temveč – vsaj na začetku – zato, ker so bili intelektualci in teologi trdno prepričani, da je religiozna resnica lahko zgolj razumska in rezka ter da se ji je možno približati le z vzdržnostjo od vseh mesenih okrasov, s katerimi so jo preobložili drugi. Dovolj zanimivo je, da sodobni protestantski teologi, od Schweitzerja in Bultmanna dalje, nadaljujejo program svojih puritanskih predhodnikov iz sedemnajstega stoletja s poskusi ločevanja zrnja razuma od plev legend, čudežev in mitov, ki so ga domnevno prikriale. Projekt demitologizacije, na katerega se navezuje Bultmann, je kompleksen napad na "legendo" o Jezusu, ki pa ne pomeni radikalne kritike krščanstva, temveč poskus vnovičnega odkritja "resničnega" historičnega Jezusa s predpostavko, da je lahko čaščenje njegovega lika osnovano tudi na razumu in dejstvih. Moderni protestantski napad na legende je že porojen iz čaščenja figure, ki je te legende navdihnila. Poslužuje se skepticizma, da bi se bojeval proti skeptikom in nudil podporo pravovernosti, ki se zdi prava zmešnjava.

Menim, da lahko prispevke Roazena, Sullowaya in drugih podobno mislečih avtorjev k sodobnemu poznavanju psihoanalize najboljše razumemo, če jih umeštimo v širši kulturni kontekst. Čeprav so Roazena že nekajkrat označili kot *enfant terrible* psihoanalize, sta v njegovem odnosu do Freuda prisotna čaščenje in spoštovanje njegovih domnevnih intelektualnih dosežkov, kar se ne sklada s tovrstno označbo. Roazen obrazloži svoj pristop k problematiki precej zapleteno:

V isti meri, kot si Freud zasluži biti heroj našega časa, smo bili mi prikrajšani za priložnost, da bi nam služil kot vzgled. Kot je nekoč sam obžaloval, "izvemo zelo malo o velikih možeh, ki so naši vzorniki, zahvaljujoč njihovi lastni diskretnosti in tudi neiskrenosti njihovih biografov ..." Jones je žal naslikal tako razumarsko podobo Freudovih prizadevanj, da ga nismo imeli priložnosti spoznati v vseh njegovih globinah. In vendar: zmanjševati vse tisto, kar je moral premagati, le omejuje veličino njegovih dosežkov. Mitologiziranje Freuda v človeka, ki je vedno nadzoroval svoja čustva, nam onemogoča, da bi se identificirali z njim kot z bojevitim izumiteljem ... Zgodovinski Freud, z vsemi napakami in velikimi intelektualnimi zmagami vred, je veliko zanimivejši lik od tistega, ki nam ga slika legenda, njegovemu spominu pa gotovo ni v prid, da ga vidimo pomanjšanega, bolj po meri življenja, kot je drzni genij res bil.

Roazenova analiza lastnega pristopa je nenavadna. Problem legende sploh ni pomanjševanje Freuda, temveč to, da ga portretira kot izstopajočega velikana med intelektualci dvajsetega stoletja. Roazen je tisti, ki v nekaterih pogledih predstavlja očeta psihoanalize kot pomanjšanega in po meri življenja. Toda po njegovih besedah tega ne počne zato, da bi portretiral Freuda kot običajno človeško bitje, temveč bolj z namenom pokloniti se spominu na drznega genija, ki je, posredno rečeno, premagal lastne omejitve in se tako potrdil v svoji herojski, malodane nadčloveški veličini.

Roazena je torej očitno vodil vzgib racionalnega humanista, nezaupljivega do nagnjenosti k malikovanju, hkrati pa nezmožnega preseči lastno potrebo po tem, da Freuda vidi kot heroja. Ko zavzame pozicijo naštudirane nespoštljivosti do nekaterih primesi legende o Freudu ter heroja portretira kot človeško in vsaj v določenih pogledih zmotljivo bitje, se sicer izogne površinskemu videzu hagiografije, ne odreče pa se tradicionalnemu pojmovanju Freuda kot heroja in genija. Pozoren bralec knjige se bo težko izognil vtisu, da so mnoge kritike Freuda v njej le svojevrstna oblika pokore, ki jo avtorju nalaga njegova racionalna zavest, da bi se tako pokesal za svojo iracionalno podreditev mitu o Freudu, ki je v osnovi njegovih pogledov. Kritičnost in dozdevna nespoštljivost do tradicionalnega pojmovanja Freuda tako postaneta cena, ki jo avtor plača za svoje notranje klečeplazenje. Legende o Freudu sploh ni skrbno razdelal in analiziral, temveč jo je zgolj predelal, da bi bila privlačna skeptični generaciji, ki zardeva ob nekdanjem pretiranem čaščenju Freudovega lika, hkrati pa ostala povsem v oblasti podobe nadčloveške veličine, ki je bila predmet takšnega oboževanja.

Portret ustanovitelja psihoanalize, ki ga v knjigi z naslovom *Freud, biolog duha: onstran legende o psihoanalizi* izriše Frank Sulloway, je v nekaterih pogledih še bolj izkrivljena kot Roazenova. Že iz podnaslova je razvidno, da se avtor spoprijema z analizo legende o Freudu, kar je ena najdragocenejših plati te knjige. Dragocen je tudi podroben prikaz znanstvenega konteksta, v katerem je Freud razvil svoje ideje, ter bioloških in seksoloških teorij, ki so jih sooblikovale. Sullowayev poskus, da bi lik zgodovinskega Freuda vzpostavil neodvisno

od številnih izkrivljenosti, v katere ga je ovila legenda, pa (tako kot Roazenov) sumljivo spominja na pristope nekaterih teologov v dvajsetem stoletju k problemu zgodovinskega Jezusa. Ko je Albert Schweitzer leta 1906 objavil *Iskanje zgodovinskega Jezusa*, se je v prvi vrsti želel zoperstaviti mogočnemu mitu, da so Jezusovi nauki povsem izvorni in da nanje niso vplivala prepričanja njegovih predhodnikov ali sodobnikov. Bil je namreč mnenja, da so nauke vseskozi oblikovala in določala preprosta in dejanska pričakovanja odrešenika, ki so jih gojili njegovi sodobniki. Tak pogled je bil predrzno nepravoveren. Avtor je namreč izrazil stališče, da se je Jezus podredil predstavam in zmotam Palestine v prvem stoletju. Toda kmalu po objavi te vznemirljive trditve je Schweitzer znova uveljavljal svojo vero v religioznega "genija" in ustanovitelja krščanstva ter postavil tezo, da je etično sporočilo Jezusovih doktrin slednjič preseglo njihovo eshatološko obliko. Četudi bi se torej Jezus v nekaterih svojih temeljnih prepričanjih globoko motil, je po Schweitzerju še vedno božansko navdihnjeni odrešenik.

Sullowayev portret Sigmunda Freuda je v nekaterih pogledih prav tako nepravoveren kot Schweitzerjev portret Jezusa, hkrati pa nič manj prežet s pobožnim spoštovanjem. Tudi on predstavlja Freuda kot presenetljivo neizvirnega misleca, na katerega so močno vplivale napačne in občasno bizarne teorije njegovih predhodnikov in sodobnikov. Toda hkrati se trudi reševati podobo Freuda kot genialnega misleca z ugotovitvijo, da je največ dolgoval Darwinu in bil pravzaprav znanilec modernih sociobiologov, teorijam katerih je Sulloway očitno naklonjen. Tudi njegova knjiga je torej nenavadna mešanica skeptičnega historicizma in iracionalnega malikovanja. Pušča vtis, da je avtor podzavestno pomnožil skeptične in agnostične sestavine svojega dela ter se tako nekako pokoril za notranji vzgib, ki mu narekuje, naj se podredi Freudovi avtoriteti. Sulloway se zdi naposled (podobno kot Schweitzer) nezmožen upreti moči legende, ki jo hkrati lucidno in produktivno preizprašuje. V sklepnem odstavku knjige napelje na misel, da bo Freudov lik, kot ga predstavlja legenda, preživel kljub vsej akademski objektivnosti: "Konec koncev je Freud dejansko bil heroj. Ti miti so zgodovinski dolg, še naprej bodo živeli in ščitili njegovo briljantno zapuščino človeštvu kot pomemben del človeške zavesti."

V zadnjih letih je pričel Sulloway spreminjati stališče do Freuda in je zdaj veliko bolj kritičen. Eden od dejavnikov te spremembe je bil morda vpliv dveh kritikov, ki se nista čutila dolžna ovijati svojega skepticizma v spoštovanje – Franka Cioffija in Fredericka Crewsa. Leta 1970 je Cioffi objavil prodoren esej, v katerem je z dosti energije in šarma predstavil stališče, da je psihoanaliza pravzaprav psevdoznanost. V kasnejših študijah je svoje argumente razvijal in se v akademskem svetu kmalu uveljavil kot eden Freudovih najostrejših kritikov. V osemdesetih letih pa je Frederick Crews, ameriški literarni kritik in nekdanji privrženec psihoanalize, zgoščeno pojasnil svojo zavrnitev Freuda v seriji udarnih esejev, ki so zlasti v Ameriki pritegnili izredno veliko pozornost. V *Freudovskem pojmovanju znanja*, ki je bilo prvič objavljeno leta 1984, je Crews skrbno analiziral "epistemološki živi pesek", iz katerega po njegovem

mnenju sestoji psihoanaliza, ter se spekulativno ozrl v prihodnost, ko bodo naši intelektualni nasledniki "sposobni bolj polno dojeti, kako smo zaradi na glavo postavljenega moralnega ozračja v našem stoletju uspeli zмести same sebe z nenavadnimi zablodami freudovske misli, ki niso ostale brez posledic". Nekateri Crewsovi argumenti se kasneje pojavijo v še enem ostrem in zanimivem kritičnem prikazu psihoanalize, ki ga je pod naslovom *Psihoanalitično gibanje* leta 1985 objavil Ernest Gellner.

Verjetno najpomembnejše kritike Freuda v drugi polovici dvajsetega stoletja so razvile feministke oz. se nanašajo na njihovo stvar. Napad na psihoanalitično omalovaževanje žensk, ki ga je leta 1949 sprožila Simone de Beauvoir v knjigi *Drugi spol*, je navdihnil številne kasnejše kritike, tudi Betty Friedan v eseju *O seksualnem solipsizmu Sigmunda Freuda v Mističnem ženskem spolu* (1963), analizo nazadnjaškega značaja psihoanalize *Seksualna politika* (1970) Kate Millet ter v odnosu do Freuda in psihoanalize uničujoče nespoštljivega *Ženskega evnuha* (1970) s podpisom Germaine Greer. Paul Robinson je v študiji *Freud in njegovi kritiki* s precejšnjim obžalovanjem ugotovil, da je "napad feministk na Freuda kot na enega osrednjih izvorov sodobnega sovraštva do žensk priskrbel čvrsto osnovo za čustva in stališča – neke vrste ideološko podzidje – na kateri so se v preteklem desetletju razrasle še bolj vsestranske kritike". Mnogi opazovalci bi se s to oceno pomembnosti feminističnih kritik sicer strinjali, toda ta pojav bi jim predstavljal razlog za proslavljanje, ne za obžalovanje.

Opozorimo na dva posebej zanimiva prispevka k proučevanju psihoanalize, ki sicer nista eksplicitno feministična (četudi so se feministke nanju večkrat sklicevale), vendar bo njuna veljava očitno trajna. Obe knjigi sta izšli leta 1984 v Ameriki; gre za *Freudovsko zmoto* Elizabeth Thornton in *Napad na resnico* Jeffreyja Massona. Knjiga Thorntonove, ki je pod naslovom *Freud in kokain* prvič izšla v Veliki Britaniji leta 1983, sodi med najbolj nenavadne in vznemirljive prispevke k proučevanju Freuda nasploh, saj predstavi tezo, da Freud ni bil le občasen uživalec kokaina, kar je bilo splošno znano, pač pa resen odvisnik; njegove teorije so bile torej oblikovane pod vplivom odvisnosti. To je sicer najbolj senzacionalen, ne pa tudi najpomembnejši vidik te knjige. Veliko večjega pomena je avtoričino skeptično razpravljanje o Freudovem odnosu do Charcota in o celotnem konceptu histerije. Osnovno sporno točko Thorntonova vidi v tem, da gre v veliki večini stanj, ki jih je Freud diagnosticiral kot histerična, po njenem mnenju zgolj za organske bolezni, ki pa jih ne Freud ne medicina devetnajstega stoletja nista mogla diagnosticirati. Pri dokazovanju te teze avtorica zahaja v skrajnosti, saj podlega nekakšnemu antipsihološkemu fundamentalizmu in praktično vsem možnim stanjem išče organske vzroke; tako na primer prepričuje, da agorafobijo brez izjeme povzročajo okvare notranjega ušesa, ki slabšajo človekov občutek za ravnotežje. Taki ekscesi mestoma diskreditirajo bolj zmerne in razumne vidike knjige. Mnoge trditve so namreč izvirne in prepričljive, podroben prikaz medicinskega konteksta, v katerem sta delala Freud in Charcot, pa bi

prinesel razkošno žetev; toda tega se proučevalci Freuda in naša intelektualna kultura nasploh lotevajo z obžalovanja vredno počasnostjo.

Sovražen odnos do Freuda in psihoanalize, ki zaznamuje knjigo Thorntonove, je značilen tudi za *Napad na resnico* Jeffreyja Massona. Thorntonova je zavračala Freuda s stališča nekoga, ki ni nikoli pripadal svetu psihoanalize, Masson pa je kritiko napisal po kratki, vendar izredno uspešni karieri v najožjem krogu psihoanalitikov. S psihoanalizo se je pričel ukvarjati, ko je bil že uveljavljen poznavalec sanskerta. Nekateri najbolj vplivne freudovce, med njimi Kurta Eislerja in Anno Freud, je tako impresioniral, da so ga po nekaj letih povzdignili na položaj projektnega direktorja Arhiva Sigmunda Freuda. Toda Masson je kmalu postal nezadovoljen, zlasti potem, ko mu je prišlo v roke nekaj Freudovih neobjavljenih pisem, iz katerih je bilo moč razbrati, da je namerno prikrival svojo zgodnjo hipotezo o tem, da histerijo povzroča spolna zloraba v zgodnjem otroštvu. S te perspektive je Masson nato napisal knjigo *Napad na resnico*, v kateri je namignil, da se Freud ni bil zmožen soočiti z resnico o spolni zlorabi v otroštvu ter da je torej iz strahu potlačil oziroma prikrikl veljavno znanstveno hipotezo.

Po tej knjigi jih je Masson objavil še nekaj, med njimi tudi deli *Proti terapiji* in *Končna analiza*; slednja prikazuje njegovo izkušnjo s psihoanalizo. Knjige po mojem mnenju vsebujejo vrsto pomenljivih dognanj o omejitvah gibanja, ki ga je svojčas osnoval Freud, *Napad na resnico* pa tudi nekaj zanimivih novih dejstev o zgodovini psihoanalize. In vendar osrednji argument Massonove knjige ni prepričal niti psihoanalitičnega establišmenta niti večine Freudovih kritikov. K temu se bomo še vrnili, trenutno pa je za nas pomembnejša Massonova nenavadna ambivalenca. Čeprav v knjigi napada Freudovo integriteto, ko ga učinkovito obtožuje pomanjkanja tako moralnega kot intelektualnega poguma, pa ostaja v odnosu do Freuda globoko razdvojen. Nedvomno zavrne tisto Freudovo podobo, ki jo častijo v svetišču psihoanalize, katere zemeljske grehe dokumentira v *Napadu na resnico*. Toda hkrati že vzpostavlja alternativno podobo ustanovitelja psihoanalize, ki je v nekaterih pogledih še bolj privzdignjena, saj naslika nekakšnega neomadeževanega Freuda, ki je bil vsaj do leta 1896 terapevtski genij, čigar odkritja bi utegnila spremeniti svet, če se le ne bi odločil, da jih bo zatrl. Freud se je morda motil na koncu, toda po Massonu je na začetku nedvomno imel svoj globokoumen in edinstven prav. Možnosti, da se je Freud v enaki meri motil pred letom 1896 in kasneje, Masson očitno ni bil sposoben proučiti.

Tudi Massonova najbolj polemična knjiga torej ilustrira težave, s katerimi se soočajo mnogi kritiki Freuda, ko morajo preseči svoje spoštovanje do idej, ki jih želijo analizirati. Še en znamenit primer tovrstne ambivalence je filozofska kritika Freudovih idej *Temelji psihoanalize* Adolfa Grünbauma. Ko je bila leta 1984 objavljena, so jo mnogi sprejeli kot pomemben mejnik v debati o zaslugah psihoanalize, cela vrsta Freudovih kritikov pa jo je razglasila za mojstrovino. Toda čeprav je Grünbaum izrazito kritičen do nekaterih vidikov Freudove misli, ga precej očitno brani pred nekaterimi filozofsko usmerjenimi kritiki ter

pravzaprav zavrača obtožbo, da je bil Freud ustanovitelj psevdoznanosti. Glede na to ne preseneča, da je postal Grünbaumov najbolj neprizanesljiv kritik prav Frank Cioffi, o čigar pogledih na psevdoznanstveni značaj psihoanalize smo že govorili. Cioffi ugovarja Grünbaumovemu portretu Freuda kot filozofsko nadvse pretkanega raziskovalca človeške psihologije, ki da je bil "dostopen za ugovore" in "dovzeten za negativne sodbe". Posebno ga jezi avtorjevo prepričanje, da se je Freud "skrbno", "briljantno", "naravnost", "neomajno" in "pokončno" (četudi

naposled neuspešno) "soočil" s problemom sugestije. Cioffijevih argumentov sicer ne morem povzeti v celoti, že zaradi avtorjeve retorične energije in karakterizacije Freudove misli pa moram navesti vsaj njegove sklepne misli:

Državljan Kane se v filmu Orsona Wellsa na svoj poraz odzove na način, za katerega bi se zlahka strinjali, da ni zgleden. Na večer volitev, na katerih kandidira za guvernerja, pripravi dva različna nosilna časopisna naslova. "Kane izvoljen" in "Prevara na volitvah". Grünbaum je mnenja, da bi bilo obrekljivo trditi, da se je tako obnašal tudi Freud, jaz pa menim, da je to bojzljivo zanikati. S poskusi dokazovanja trditev, da so Freuda "nedvomno motivirali dokazi", da "je čutil živo potrebo po tem, da se zavaruje pred ponarejanjem svojih rekonstrukcij in interpretacij" ter da se je "briljantno" in "pokončno" soočal z raznimi poskusi onečaščenja, mu je uspelo ponazoriti le to, kako preroške so bile pred skoraj pol stoletja Wittgensteinove besede: "Še veliko časa bo moralo preteči, preden se bomo otresli svoje podložnosti."

Tako kot je Grünbaumov prispevek vzbudil strastno zavrnitev enega Freudovih najbolj žolčnih kritikov, je Massonov tendenciozni prikaz dogodkov, zaradi katerih naj bi Freud opustil teorijo o zapeljevanju, pomagal osredotočiti pozornost akademskih raziskovalcev na še eno od mnogih nerazvozlanih skrivnosti v Freudovi intelektualni biografiji. Tudi pri tem je imel pomembno vlogo Frank Cioffi, iz njegovega učenjaškega skepticizma pa sta v svoji fascinantni in razgaljajoči študiji izhajala Morton Schatzman in Han Israëls. Medtem je bilo objavljenih še nekaj študij, ki so zastavile skepticizem do Freuda in njegovih idej precej širše. Omembe je vreden avtor Malcolm Macmillan, čigar delo *Freud pod drobnogledom* je nespregledljiva referenca, oprta na dotlej bržkone najbolj temeljito branje Freuda sploh. Leta 1993 je v Ameriki izšel še dragocen prispevek Allana Estersona, ki ga je v *New York Review of Books* z navdušenjem ocenil Frederick Crews. Še novejšega datuma je vrsta izostrenih in izvirnih ugotovitev, ki jih je v knjigi *Maelzlov šahist: Sigmund Freud in retorika prevare* nanizal Robert Wilcocks.

Glede na naraščajoči obseg ostrih kritik v preteklih dveh desetletjih bi se utegnilo komu zazdeti, da je tožba proti Freudu enkrat za vselej dobljena in da so mu obrnili hrbet vsi kredibilni in ugledni zagovorniki, kar pa ni res. Eden od razlogov za to, da Freudovi kritiki niso uspeli prepričati njegovih zagovornikov, je bilo njihovo nagnjenje k temu, da so včasih zanemarjali kompleksnost psihoanalize in način, kako so njene predpostavke prepletene s celotno našo kulturno zgodovino. Verjetno najvplivnejši sodobni kritik psihoanalize je Frederick Crews. Njegovo pisanje kaže realističnost in dojemljivost, hkrati pa je možno brez zadržkov pritrditi skoraj vsem kritičnim pomislim proti Freudovim teorijam. Toda zdi se, da želi Crews včasih napeljati na misel, da bi lahko psihoanalizo enostavno in brez trajne škode izrezali iz naše intelektualne kulture. Kritik predpostavlja, da bi tovrstna operacija ponovno vzpostavila stanje prvobitnega intelektualnega zdravja, ki ne bi nikoli postalo vprašljivo,

če se ne bi pojavili Freud, Marx in postmodernisti (z ostanki religije in romantike vred). Tovrstni racionalni optimizem, za katerega se skoraj zdi, da lahko gre z roko v roki pravzaprav z vsem, razen s tradicionalno vero v "herojski model znanosti", je res osvežilen. Toda opazovalci ga pod nobenim pogojem ne morejo sprejeti.

Ena od Crewsovih pomanjkljivosti je, da kljub uglajeni in prepričljivi retoriki, s katero podaja svoje prepričanje o psihoanalizi kot intelektualnem polomu, ne navede prepričljivih razlogov za njen neverjeten uspeh. Ta problem se v še bolj pereči obliki pojavlja tudi pri pisanju nekaterih drugih kritikov psihoanalize. Jasno ga je formuliral Walter Kendrick v svoji oceni Massona, Thorntonove in drugih, ki je bila objavljena leta 1984:

Nezaupljiv sem do prvinske nedolžnosti, s katero so prežete te lahkoverne kampanje. Prav tako zbuja mojo previdnost tudi njihovo nepoznavanje zgodovine. Masson, Miller in Thorntonova se psihoanalize lotevajo z različnih zornih kotov in jo poskušajo zrušiti na različne načine, vendar jim je poleg poblaznele želje, da bi Freuda zmleli v prah, skupna tudi naivna vera, da lahko pri tem kar pometejo z dvajsetim stoletjem. Nihče od njih se ne potruži pojasniti, zakaj je psihoanalizo, to slavno hišico iz kart, ki naj bi bila tako krhka, da bi jo morala zrušiti že najmanjša sapica, "kupila" celotna naša kultura do te mere, da se še vedno napaja iz nje.

Kendrick v nadaljevanju opozori na to, kako so se mnogi sodobni psihoanalitiki skušali zaščititi pred kritiki tako, da so se distancirali od Freuda. "Običajno," zapiše, "so člani določenega gibanja pripravljene priznati vsaj minimalno sorodnost z njegovim ustanoviteljem, toda kadar psihiatre obtožite zvestobe, reagirajo s ponosnimi dokazi o svoji nezvestobi." Kendrickovo opažanje je sicer pronicljivo, treba pa je pripomniti, da je reakcija pripadnikov psihoanalize na kritične napade manj nenavadna, kot namiguje on. Podobno so namreč reagirali sodobni protestanti ob napadih na krščanstvo, ki so jih v minulih dveh stoletjih izvajali svobodomisleci in znanstveniki. Tako kot sodobni teologi so tudi številni psihoanalitiki posvojili skepticizem svojih nasprotnikov in pričeli dvomiti ali pa celo zavračati določene elemente freudovskega creda skoraj tako energično kot njihovi nasprotniki. Podobno kot so liberalni protestantski teologi iz strahu zavračali izvirno, dobesedno razumevanje krščanskih doktrin, je vse več psihoanalitikov zavrnilo vsa dobesedna branja Freudovih doktrin psihoanalize. Značilen primer tega predstavlja "neodvisen freudovski analitik", kar navajam po pred nedavnim objavljenem časopisnem članku o razprtijah med psihoanalitiki. Ko so to osebo vprašali, ali vsi otroci moškega spola želijo spat s svojo materjo in ubiti svojega očeta, je Freuda opremila z novim sijajem: "Vsi doživljamo izključitev s strani para, značilno intimnega zakonskega razmerja naših staršev." V članku so citirali še feministično psihoanalitičarko Juliet Mitchell, ki je Ojdipov kompleks označila kot "psihično in ne dobesedno resnico."

Razvoj nove, skeptične in občasno navidez agnostične teologije psihoanalize pa je bil samo eden od načinov, kako so na svoje kritike reagirali Freudovi vdani privrženci. Še bolj učinkoviti sta bili najbrž vztrajna vitalnost in prilagodljivost legende o Freudu, ki sta položeni v temelje gibanja psihoanalize. Tako kot se je Ernest Jones v svoji avtorizirani biografiji Freuda odzval na nekatere zgodnje kritike psihoanalize s še dosti bolj izdelano in sofisticirano verzijo te iste legende, se je ugledni kritik Peter Gay za njim lotil podobne naloge v imenu gibanja, ki bi se že lahko imelo za ogroženo. Leta 1988 je objavil zajetno biografijo z naslovom *Freud: Življenje za naš čas*, ki je bila najavljena kot "ena najpomembnejših knjig, kar jih je bilo kdaj koli napisanih o Freudu".

Gayeva biografija se opira na kopico novega materiala, ki je postal dostopen v letih po izidu Jonesove biografije. Na prvi pogled gre za nekakšno objektivno vajo v učenjaškem zgodovinarstvu. Gay se sicer pokaže kot dovteten za ukvarjanje z negativnimi pogledi na psihoanalizo ter za preverjanje Freudovih napak in napačnih razumevanj. Toda hkrati ne piše samo kot kulturni zgodovinar, temveč tudi kot priznan psihoanalitik; kmalu postane jasno, da se njegov površinski agnosticizem opira na čvrsto podlago čaščenja. Čeprav legendi o Freudu doda in odvzame določene podrobnosti, jo v osnovnih obrisih pušča tako rekoč nedotaknjeno, obenem pa v bibliografskem eseju, ki je prava mala mojstrovina v zagovoru freudizma, ovrže ali prefinjeno okleveta skoraj vse avtorje, ki so se psihoanalizi postavili po robu z najbolj relevantnimi ugovori.

Peter Gay je s knjigo, ki so jo založniki predstavljali kot trezno in akademsko biografijo, pravzaprav ustvaril sofisticirano in dopolnjeno verzijo Jonesove uradne biografije, ki privržence psihoanalize nagovarja z oznanjanjem zaupanja in gotovosti celo sredi goste megle, obenem pa tolerira obstoj mnogih ugovorov proti psihoanalizi, ne da bi pri tem žrtvoval vdanost njenemu ustanovitelju ali se odrekel podobi, ki ga prikazuje kot genija in znanstvenega heroja.

Trdoživost legende o Freudu lahko morda presojava v luči dejstva, da je bila Gayeva biografija (podobno kot Jonesova zgodnejša vaja v idealizaciji) ob izidu leta 1988 deležna vsestranske potrditve. Recenzenti so bili večinoma radodarni s pohvalami. To je veljalo zlasti za Veliko Britanijo, kjer so mnogi ugledni kritiki knjigo pozdravili kot triumf in pri tem očitno spregledali dejstvo, da jo je napisal psihoanalitik in da je bolj delo učenca kot pa objektivnega opazovalca psihoanalize. Med nasprotnimi glasovi pa je bilo slišati tudi disidentskega freudovca Petra Swalesa.

Soglasen in topel sprejem Gayeve osvežene inačice legende o Freudu pritrjuje pogledu Fredericka Crewsa, da kot kultura "ostajamo v veliki meri neseznanjeni z ustanoviteljem psihoanalize, čigar sklepanje je v nasprotju z njegovo briljantno, četudi zelo nezanesljivo retoriko doslej pritegnilo pozornost zgolj prgišča raziskovalcev." Temu pogledu nenehno pritrjujejo nove pozitivne, popustljive in celo pohlevne ocene Freudovega pomena za kulturo dvajsetega stoletja. Kar se tiče mlajših avtorjev je nedvoumno, da je izreden vpliv francoskega psihoanalitika Jacquesa Lacana precej okreplil odobravanje Freudovih idej, ne smemo

pa podcenjevati trdožive privlačnosti samega Freuda. Pisateljica Candia McWilliam je za časopis *British Sunday Newspaper* recenzirala korespondenco med Freudom in Jonesom ter podala naslednjo oceno ustanovitelja psihoanalize:

Freudov del korespondence zaznamujeta veličina in avtoriteta njegove misli ... Če je pri Freudu mogoče opaziti pomanjkanje človeškega strahu pred resnico, je hkrati jasno, da nima čuta za pravičnost do samega sebe. To dvoje ga napravi strahotnega, a milostnega; podeljuje mu moč zaznavanja in hladno analitično sposobnost, ki sta bistvo njegovega genija. Freudov stil odkriva logično prodornost in duhovno obzorje, vse to pa odpravlja zmedo, širi duha beročega in povečuje njegove zmogljivosti ...

Ta avtoritativna korespondenca očitno pluje po globokih vodah, celo iz zavesti najbolj skeptičnih bralcev odpravi posledice trivializacije in razvrednotenja, ki so ju razširile študije psihoanalize.

Ko pisateljica izraža veliko spoštovanje do Freuda in gibanja, ki ga je osnoval, gotovo govori v imenu mnogih. Toda zven njenih besed bi nam zdaj že moral biti domač, tako kot tudi Freudov portret z njenim podpisom. Oboje očitno pripada mitu o heroju, ki ga je že dosti prej propagiral Thomas Mann in katerega izvore je mogoče zaslediti pri samem Freudu. V tem mitu ostaja njegova osebnost neizmerna in skrivnostna; figura Freuda, "strahotnega, vendar tudi milostnega", pa je tudi vnaprej preobložena s projekcijami, kakršne smo nekoč navezovali na idejo boga.

Vztrajni razkorak med Freudovo osebnostjo in njegovim intelektualnim dometom je res pomenljiv. Morda je najboljši dokaz za to, da nas Freud ni razumel, prav dejstvo, da mi ne razumemo njega. Znotraj celotnega kompleksnega korpusa psihoanalize ni pustil nobenega teoretskega ključa, s pomočjo katerega bi si lahko pojasnili njegove najgloblje motive ali analizirali njegov razvoj in zavest o lastnem poslanstvu. Zato Freud še vedno ostaja uganka: psiholog onkraj dosega psihologije, ustanovitelj gibanja, ki je obkrožilo svet, ni pa ustvarilo nobene teorije, ki bi lahko upravičila svoj uspeh.

Tako uganka o Freudu kot skrivnost njegovega gibanja sta torej še naprej zaščiteni z legendo o njem, ki ostaja dominantna v naši kulturi. Ker biografiji Jonesa in Gaya ostajata trdnjavi te legende, se vsem potencialnim kritikom ponuja izziv, da ponudijo drugačno oceno Freudovega življenja in intelektualnega razvoja. Sam nikakor nisem poskušal napisati še ene izčrpnih biografije o Freudu, sem se pa potrudil ponuditi kritično in skeptično alternativo tistim biografskim mitom, ki jih je ustvaril Freud, ki sta jih za njim ponavljala Jones in Gay in ki sta jih pod vprašaj postavljala Roazen in Sulloway – zanimivo in produktivno, toda širše gledano preveč nežno.

Prevedla Petra Pogorevc